

Bokanmälningar

Merkantilism – språk och tänkande

Lars Magnusson: *Merkantilism: ett ekonomiskt tänkande formuleras*. (Kap. 1-8 övers. från Magnusson, *Mercantilism: the shaping of an economic language*. London & New York: Routledge 1994). Stockholm: SNS 1999. 304 s. ISBN 91-7150-764-7.

En bok på svenska om merkantilism är en händelse. Det var länge sedan sist. Eli F. Heckschers magnifika tvåbandsverk kom ut för 68 år sedan i sin första upplaga och för 47 år sedan i sin närmast oförändrade andra. Som forskningsprestation och kunskapskälla kan Magnussons trehundra sidor inte mäta sig med Heckschers åttahundra. Liksom Heckscher har emellertid Magnusson ett ärende, fast naturligtvis ett annat.

Näst socialismen har merkantilismen varit alla goda ekonomers slagpåse. Inte heller den var det förunnat att ha skådat ljuset, jämvikten, eller som Heckscher [1953, s 306] sade ”harmonia præstabilita, en förutbestämd, i själva de ekonomiska sammanhangens natur liggande harmoni, för vars realiserande endast krävdes att den ej hindrades genom något ingripande utifrån”.¹ Utan sådan insikt kunde den både dyrka staten, tänka som Midas och förorda så missriktade interventioner som protektionism, subventioner och sysselsättningssskapande åtgärder. Att kättaren Keynes tog merkantilisterna i försvar var då inte konstigare än att Marx påstod dem vara inte alls så dumma som den klassiska ekonomin framställde dem.

Ett nytt ärende kräver eftertanke. Två förberedande kapitel behövs för att komma till saken. ”Inledande betraktelser” betonar kontinuiteten i idéutvecklingen över det påstådda brottet mellan merkantilism och klassicism. Det andra, kallat ”debatter om merkantilismen”, kritiserar selektivt ståndpunkter som Magnusson finner i någon mening hindersamma, hos t ex Heckscher, Viner, Keynes, Marx, nyinstitutionalism och utvecklingsstrukturalism. I kap. 3 skildras merkantilismens födelse i England en bit in på 1600-talet. Den fortsatta utvecklingen följs i kapitlen 4–6. Några andra länders idéutveckling skisseras i kap. 7. Efter de avslutande betraktelserna (kap. 8) har den svenska upplagan några sidor om merkantilismen i Sverige (kap. 9).

Magnusson vill ge merkantilismen upprättelse. Merkantilisterna görs anständiga, begripliga som ekonomer, egentligen inte så värst skilda från Adam Smith,

¹ Det var förstås lite slarvigt sagt. Den perfekta konkurrensens hårda villkor ska också vara uppfyllda. De följer knappast av enbart frånvaron av intervention.

och därför rent av mer förtjänta än han av äran att ha grundat ekonomin som kunskapsområde och vetenskap. Ett första steg är då att begränsa själva begreppet merkantilism till den engelska ekonomiska litteraturen från 1600 till tidigt 1700-tal. Vad som därmed hamnar vid sidan om är den s k historiska skolans uppfattning av merkantilismen som ett nödvändigt led i skapandet av och maktkampen inom och mellan nationalstatligt integrerade ekonomier. Om detta har förts en omfattande diskussion, som bl a Heckscher försökte tillgodose i sin bild.

Även med den inskränkningen har flera gamla och välkända arbeten föregripit Magnusson i både avgränsning och inriktning. Bruno Suvirantas [1923] bok om handelsbalansteorin täcker mycket av Magnussons fält och frågeställningar liksom viktiga delar av hans resultat. Det gäller också E. A. J. Johnsons [1937] arbete om Adam Smiths föregångare som emellertid vidgar fältet till att också omfatta förklassiska ansatser till en produktionsteori. Ett tredje, stort arbete, också det skrivet före 1950, som liksom Magnussons behandlar merkantilisterna som begripliga ekonomer och reducerar skillnaderna mellan dem och Adam Smith, är Schumpeters [1954] analyshistoria.²

Merkantilisternas skrifter har dock sina ofrånkomliga egenheter. Tre olika sätt att förklara dem kan urskiljas. Man kan göra dessa skribenter till det praktiska livets män utan några som helst teoretiska eller analytiska ambitioner eller evner; Magnusson vill ha Schumpeter därhän, med orätt.³ Eller kan man förklara deras egenheter med de objektiva förhållanden som de arbetade under, alltså med att föremålet hade sina särdrag som förklarar redskapens. Suviranta gjorde en allmän ansats åt det hållet och flera senare historiker har prövat mer precisade förklaringar av denna typ. Man kan slutligen göra merkantilismen till ideologi snarare än ekonomi och kanske t o m reducera den till att vara ett ganska oblygt språkrör för

särintressen. Adam Smith står för en insiktsfull och delvis medkännande sådan förklaring; en förgrovd och fullständigt avhistoriserad men ändå inte helt poänglös variant är teorin om merkantilismen som principiell rent-seeking.

Magnusson för sin del vill förorda ett ökat intresse för texten som sådan. Uppmärksamhet bör, heter det, ägnas verkets struktur, inte bara författarnas avsikter och/eller sociala miljö. Intresset bör överföras från idéernas till diskursens historia. Den avvärjande hållningen visar sig gälla både avsikterna, miljöerna och verklighetsunderlaget. Bl a Joyce Oldham Appleby och Barry Supple mästras för att ha underskattat diskursens relativa självständighet.

Diskurs är ett trendigt och inte alldeles tydligt begrepp. Magnusson börjar med att tilldela "den merkantilistiska revolutionen" i tidigt 1600-tal nya målsättningar

²Suviranta finns i en parentes men varken i notförteckning eller index. Magnusson refererar men förhåller sig aldrig till Johnson, som nu kommit med i den svenska utgåvans register men saknades i den engelska utgåvans index.

³Enl. Magnusson, s. 30, 61 gör Schumpeter merkantilismen till i första hand "ett commonsense svar på praktiska problem" och "regeringskonsulterna" (bland vilka merkantilisterna inordnades) till idel praktiska män, oförmögna till teoretiskt tänkande. Men kapitlet om konsulter och pamflettister hos Schumpeter utmynnar hos Adam Smith, om vilken det heter att själva hans begränsningar var som gjorda för hans framgång, att han ogillade allt som gick över ren common sense och aldrig rörde sig över huvudena på sina slöaste läsare. Å andra sidan tillerkänns flera merkantilister analytiska insatser, väl inte Thomas Mun men bl a William Petty och Josiah Child. Även praktisk realism hade för Schumpeter sitt värde. När senkameralisten Justi jämfördes med Adam Smith framstod han som "laissez faire with the nonsense left out". Schumpeter [1954], s 172, 185, 195, 210-5, 356-8, 362-3.

(välstånd), nya prioriteringar (handel och tillverkning), nya begrepp, sammanhang och teorier (marknadssamband, partiella jämvikter och handelsbalanslära) och en ny hållning till fakta och empiri (materialism, politisk aritmetik). Härav föds den engelska merkantilistiska diskursen, här förstådd närmast som en ny diskussion med nya frågeställningar, relevansbedömningar och legitimerade argumenteringar som ett nytt innehåll. Några sidor längre fram är det diskursens formella sida, diskursen som språk, som betonas. För att förstå vart en gången tids författare ville komma måste vi förstå hans språk. Meningen i själva de ord han använder bestäms av diskursen, i betydelsen av ett historiskt specifikt språk, självt etablerat i ett historiskt sammanhang, men samtidigt den ram inom vilken den då aktuella erfarenheten tolkas. Naturligtvis förändras diskursen, och rimligtvis sker det genom nya erfarenheter och kommunikation. Men delvis är språket självbespeglande, delvis är författaren ett språkrör inte för sin tid, sina tankar och sina avsikter – men för sitt språk!

Vi är vana vid att försöka relatera idéerna till deras sociala och individuella förutsättningar, åsikterna till insikter och avsikter. Språket tycks nu ställa sig i vägen för dessa sammanhang och pocka på en självständig roll. Vilka konsekvenser får det kravet? Vad skiljer diskursernas historia från tänkandets?⁴

Handelsbalansläran kan belysa sådana frågor. Den har varit alla rättrogna ekonomers styggelse men obestridligen också den röda tråden i merkantilistisk litteratur och en grundbult i nästan alla framställningar om merkantilismen. Idén att ett land tillfördes ädelmetall genom att exportera mer än det importerade gick tillbaka till senmedeltiden. Men en bit in på 1600-talet och med stor och långvarig framgång lanserade köpmännen Thomas Mun och Edward Misselden denna ”förmånliga” handelsbalans dels som ett alternativ till bullionisternas krav på valuta-

kursreglering och förbud mot ädelmetall-export, dels också som en långsiktig målsättning för den ekonomiska politiken.

Magnusson menar att just handelsbalansläran innebar segern för ett nytt synsätt, där ekonomin blev ett sammanlänkat marknadssystem styrt av utbudets och efterfrågans opersonliga lagar. Han finner det också uppenbart att denna vision ”oundvikligen måste segra till slut”. Inte därför att de nya merkantilisterna var bättre analytiker än sina motståndare. Inte heller därför att deras förklaring till den aktuella krissituationen var den bättre, vilket många forskare från olika synpunkter bestritt. Utan därför att de gav ”en stilerad bild av ekonomin som ett system, en bild som är ganska lik den som vi har nu, några hundra år senare”.⁵

Men detta är vad som länge bestritts. Handelsbalansläran har kritiserats just för bristen på genomförd sammanlänkning. Den tycks dra i en länk, den som binder ädelmetallflöden och/eller växelkursförändringar till handels- (och betalnings-) balansen. Vad den tycks blunda för är den feedback som från ädelmetallflöden och/eller växelkursförändringar via därav förorsakade relativa prisförändringar påverkar handelsbalansen i motsatt riktning. Och vad den därmed missar helt är utrikeshandelns sk jämviktsmekanism, vars genombrott framemot 1700-talets mitt spelade en viktig roll för frihandelsteorins framgång. Med Thomas Mun är det ändå värre. I sitt försvar för bl a Ostindiska kompaniets outhärliga utförelse av ädelmetall demonstrerar han sin förtrogenhet med penningmängdens och växelkursens inverkan på priserna, med efterfrågans priselasticitet och med vad denna elasticitet betydde för exporten. På ett ställe löper han t o m hela kedjan av orsakssam-

⁴Magnusson, s 22–31, jfr också s 124–125. Notera också skillnaden mellan den engelska och svenska titeln!

⁵Magnusson, s 88–90.

band igenom och låter en positiv handelsbalans upphäva sig själv – utan att han därav tycks rubbas ett steg i sin övertygelse om fröjderna med en positiv handelsbalans. Detta frapperade redan Heckscher och Jacob Viner. Deras frustration kom dem att vackla mellan förklaringen att helhetssammanhanget var för svårt att överblicka och antydningar om att psykologiska hämningar förelåg.

Denna besvärliga tvetydighet i Muns handelsbalanslära glider Magnusson över med förbluffande likgiltighet i det kapitel 3, där den nya diskursen presenteras. Viners bekymmer nämns, och det framkastas med hänvisning till Gould, att Mun kanske var förtrogen med jämviktsmekanismen, fast han ”av någon anledning” bortsåg från den. Frågan återkommer längre fram ett par gånger, som tungan till den sjuka tanden, utan att egentligen angripas.⁶ Motsägelsen finns från diskursens begynnelse. Den är ett problem just med Thomas Mun. Det såg redan Adam Smith, som också försökte förklara den med de sociala och politiska maktförhållanden som köpmannaintresset hade att spela på.⁷ Det är vad Magnusson väl skulle kalla en kontextuell förklaring och som han varken tar eller ersätter med någon annan. Följden blir att den svåraste motsägelsen i hans diskurs dränks i vad som kan kallas Thomas Muns retorik. Den i sin tur är både kraftfull och deterministisk. Men den räcker inte för att övertyga oss om det som ska föreställa konklusion i kap. 3: att ”det kanske trots allt inte är så långt avstånd från Mun till Ricardo”.⁸

Det går en väg från Mun till Ricardo. Men den är längre och har framför allt ett par avgörande etapper. En sådan är den kombination av ”arbetsbalanslära” och ”doktrin om utlandsbetalda inkomster” som efter hand utvecklades till en rationalisering av den industriella protektionism – med favorisering av industrivaruexport och råvaruimport – som blev den mogna merkantilismens kännetecken. ”Utlandsbetalda inkomster” utnyttjade den alls in-

te obegripliga föreställningen att konsumenten betalade produktionskostnaden – Heckschers ”varuskräck” – till stöd för tesen att utlandet borde få betala så mycket lönekostnader som möjligt för att på så sätt bidra till den inhemska sysselsättningen. Arbetsbalansläran föreslog i samma anda skillnaden mellan exporterat och importerat arbete som indikator på utrikeshandelns lönsamhet för landet. Magnusson påpekar i ett par avsnitt längre fram hur dessa idéer tillsammans med sysselsättningsaspekten successivt tar över från handelsbalansläran.⁹ Den andra och avgörande etappen är Cantillon, vars modell för en sluten ekonomi belyste den allmänna jämvikten i ett avrundat kretslopp. Konsumentsoveränitet utövades här av jordägarna, som ägde den knappa faktorn. Jord och arbete prisallokerades efter jordägarnas efterfrågan, och allokeringen av jord bestämde befolkningens och arbetskraftens utveckling. Ett lands rikedom bestod av en stor och mångsidigt konstförfaren arbetskraft. Inhemsk efterfrågan skulle därför förbehålla så mycket som möjligt av den inhemska jorden för

⁶ Magnusson, s 100, 137, 172-3, 196-9.

⁷”Such as they were, however, those arguments convinced the people to whom they were addressed. They were addressed by merchants to parliaments, and to the councils of princes, to nobles and to country gentlemen; by those who were supposed to understand trade, to those who were conscious to themselves that they knew nothing about the matter.” (Smith [1976], s 434). Men alltsedan Cunningham har Smiths förklaring dessvärre ansetts oanständig. – Om Thomas Muns egen manipulation av handelsbalansen, se Herlitz [1983], ss 71–85. Om Thomas Muns efterföljare och deras ambivalens inför handelsbalansen som vinstindikator, se Suviranta [1923], s 37–42.

⁸ Magnusson, s 116.

⁹ Magnusson, s 165-70, 200-1. Framställningen vilar väsentligen på Johnson [1937], kap VIII, XI och XV.

produktion av råvaror och livsmedel för inhemsk industri, och genom utrikeshandeln skulle kostnader för ytterligare sådan produktion kunna täckas av utländsk jord. Detta plus vad Quesnay och Adam Smith hade att säga om kapital är i stort sett vad som behövs för att vi ska nå fram till Ricardo. Men vi har då kommit ganska långt från Mun.¹⁰

Om den engelska merkantilismen handlar tre kapitel till, av vilka två är ordnade kring debatter och personer, det tredje kring problemområden. Presentationen av merkantilismens stora diskussioner och debattörer är en stor tillgång. Några ekonomporträtt på svenska av män som Petty, Child, Barbon och Davenant har vi inte förut, eftersom Heckscher inte disponerade sin framställning så. De är liksom andra merkantilister väl värda att lära känna. Som Magnusson inte tröttnar att framhålla, kan de också läran om utbud och efterfrågan och känner en fri handels fördelar.¹¹ Det är bra att veta och överraskar nog fortfarande en del.

Magnusson fasthåller sin lätt avvärjande hållning till kontexten och framhäver det ekonomiska språket och dess självständiga roll i denna säregna litteratur och dess utveckling. Med hänsyn till de många liberala vanställningarna ligger det förstås en poäng i det. Men något i en god historia går också förlorat, om berättelsens aktörer görs alltför välartade. Förvisso förväxlade inte ens sk extremmerkantilister rikedom med vare sig pengar eller ädelmetall, det tvetydiga ordet "treasure" och några freudianska metaforer till trots.¹² Många liberala beskyllningar såg här i syne, en del kanske för att få något rim och reson i handelsbalansläran. Men det är också sant – och vackert demonstrerat av Suviranta – att beskyllningar för Midas-mani också haglade över merkantilisterna från andra merkantilister: bl a Davenant beskyllde andra för att förväxla rikedom med ädelmetall för att sedan själv träffas av samma beskyllning. Nederländernas och Eng-

lands ekonomiska under och Spaniens samtida nedgång var förstås för alla engelska merkantilister en bekräftelse på hur flit, konstfärdighet och handel överträffade det amerikanska silvret som tillväxtfaktorer. Men de förbigick inte vikten av att samma tillväxtfaktorer drog till sig samma oumbärliga silver.¹³ Kort sagt: money mattered för merkantilisterna, och de bekände denna synd med större frejdighet än sina klassiska efterföljare. Tänkbara orsaker finns. Dit hör idéeravet från Xenofon och Aristoteles. Erfarenheterna från striderna om det långa 1500-talets ädelmetallströmmar kan ha gjort sig gällande liksom historiskt betingade likviditetspreferenser. Prioritering av substantiella världspengar är ju inte heller en oss helt främmande företeelse. Och så fanns där ju alltid – som Adam Smith visste – maktens girighet och behovet av att "beregne sitt publicum".

Helst vill Magnusson också tvätta bort den entusiasm för låga löner som ofta tillskrivits merkantilisterna. För det åberopar han uttalanden av Child och Davenant.¹⁴ Men man får ge akt på vad som sägs om vad och hur. Att lönerna bestämdes av utbud och efterfrågan var förstås utgångspunkten. Child och väl också Davenant såg att goda konjunkturen och hög sysselsättning drev upp efterfrågan gentemot ett

¹⁰ Om relationen Cantillon – Ricardo, se Brems [1986], s 40-9, 94-109.

¹¹ Men om handelns frihet borde Magnusson utfärdat starkare varningar. Frihet betyder långt in på 1700-talet privilegier; ju mer exklusiva privilegier, ju mer förgylld frihet (aurea libertas). Med detta kolliderar det nya frihetsbegreppet, den (med-) borgerliga friheten.

¹² Praktfullast är förstås Britannia Languens' suck över kostnaderna för vinimporten från Frankrike: "Thus we swallow and piss out our treasure!"

¹³ Magnusson, s 183-7; Suviranta [1923], s 118-20.

¹⁴ Magnusson, s 146, 155.

trögare utbud; därav kopplingar mellan välstånd och höga löner, som inte behöver betyda generositet. För när det gällde lönenivåns verkningar rådde knappast någon oenighet om att det både för konkurrensförmågan och som incitament krävdes låga löner. Petty angav här en ton som sedan sjöngs av många. Lägg därtill det rena klasstyckandet, som naturligtvis inverkade olika på olika författare men gick i given riktning:

There cannot be any doubt, of course, that many declarations in favor of low wages simply and naïvely voice class interest and are not the result of any attempt at appraising causes and consequences in a scientific spirit. Not only did low-wage opinions fit the social structure and the resulting national spirit of those times, but also whatever low-wage opinions were held were quite freely uttered because the labor interest was not yet a political factor and intellectuals therefore did not side with it.¹⁵

Schumpeters milda cynismer uppmärksammar här de kontextuella faktorer, som Magnusson helst vill undvika, i varje fall reducera betydelsen av. Magnusson renodlar merkantilismen till en ekonomisk diskurs, vars uppkomst och utveckling kan bilda det ekonomiska tänkandets ursprung och som sådant borde kunna intressera ekonomer. Risken är att den därvid trivialiseras, att de merkantilistiska författarna rycks loss ur de historiska och sociala sammanhang av maktförhållanden och redan då misstänkta egenintressen som de var insnärjda i, och som väl också kunde vara intressanta och lärorika för senare ekonomer.

Diskursiva förändringar behöver förstås sina förklaringar. Magnusson söker sådana också i idéhistorien. För den merkantilistiska diskursens uppkomst åberopar han Bacon och tillhörande vetenskapsteoretiska ansatser. Det är rimligt även om påverkan kan vara svår att belägga.¹⁶ För dess nedgång och fall under 1700-talet åberopas moralfilosofien, förutsättningen om sociabilitet eller samhällsfähighet och socialt systemtänkan-

de.¹⁷ Det förefaller mig mindre övertygande. Samhällsbyggandets existentiella frågor var ju inte förbehållna Pufendorf, skottarna och Adam Smith. De restes med kanske större skärpa av dem som förnekade den mänskliga sociabiliteten – Hobbes och Mandeville. Föreställningar om ett socialt system med en funktionell klassdelning som föregriper den klassiska är inbyggda i praktiskt taget hela den merkantilistiska litteraturen. Merkantilismens ekonomiska tänkande utvecklades i ett starkare beroende av embryonal politologi och sociologi än vad Magnusson kunnat ge utrymme för.

Mot sina föregångare är Magnusson ibland slarvig och rent av ogin. Feltolkningen av Schumpeter är nämnd.¹⁸ Vad som kan påbörjas Marx i litteratur med vetenskapliga anspråk har numera gått tillbaka till det tidiga 50-talets lågvattenstånd, och Magnussons bidrag till den utvecklingen förvånade mig.¹⁹ Om Heckscher sägs i en not att han hade stora svårigheter att förena det i filosofisk och metodologisk bemärkelse "moderna" hos sådana merkantilister som Mun och Misselden med deras handelsbalansteori. Kanske det. Faktum är dock att han ägnade en hel avdelning med mer än femtio sidor åt merkantilismens samhällsuppfattning med dess modernitet, naturnödvändiga kausalitet och djärva amoralism, där Thomas Muns bästa retorik och mycket annat generöst fick komma till tals. Heckscher väjde inte för att ta tag i sina nässlor, mindre så än de flesta, Magnusson inbegripen.

Denna läsvärda och diskutabla bok avrundas med ett översiktligt kapitel om världen i övrigt och i den svenska upplagan dessutom ett om Sverige. Med Mag-

¹⁵ Schumpeter [1953] s 267, not 3.

¹⁶ Magnusson, s 101-3.

¹⁷ Magnusson, s 174-5.

¹⁸ Ovan, not 3.

¹⁹ Magnusson, s 75-6.

nussons problemavgränsning blir dessa kapitels uppgifter begränsade och fylls då tämligen väl. För Frankrikes del hade han haft användning för ett tyvärr allmänt förbisett arbete av L. Rothkrug [1965]. I det annars rätt torftiga kapitlet om Sverige hade läsaren väl kunnat få veta att just den engelska merkantilism, som han nu lärt sig så mycket om, kom jämförelsevis tidigt till Sverige.²⁰ Diskursen nådde oss utan den franska förmedling som sedan skulle präglade 1750-talets mer liberalt färgade diskussioner.

Översättaren av Magnussons bok har gjort ett kvalificerat jobb. Han kan knappast lastas för de få missarna.²¹

LARS HERLITZ
Professor Emeritus
Ekonomisk-historiska institutionen
Göteborgs universitet

Referenser

- Brems, H. [1986]: *Pioneering Economic Theory, 1630–1980*, Baltimore
- Heckscher, E. F. [1953]: *Merkantilismen*, Stockholm
- Herlitz, L. [1983]: "Köpmän och jesuiter. Om Thomas Muns handelsbalans", i: *Festskrift til Kristof Glamann* (red. Ole Feldbæk & Niels Thomsen). Odense universitetsforlag.
- Johnson, E. A. J. [1937] *Predecessors of Adam Smith* (nytryck 1960), New York
- Rothkrug, L. [1965]: *Opposition to Louis XIV: the Political and Social Origins of French Enlightenment*, New Haven
- Schumpeter, J. A. [1954]: *History of Economic Analysis*, New York
- Smith, A [1976]: *An Inquiry into the Nature and Wealth of Nations* (ed. Campbell & Skinner), Oxford
- Suviranta, B. [1923]: *The Theory of the Balance of Trade in England: A Study in Mercantilism*, Helsingfors.

²⁰ Själve Thomas Mun fick två översättningar till svenska 1732 och 1745, och Bachmanssons *Arcana* (1730) drällde av mer eller mindre tillämpliga men om beläsenhet och entusiasm vittnande citat från Roberts, Mun, Temple, Child, Davenant, Charles King och Mandeville.

²¹ Rent-seeking förlorar sin mening när det försvenskas till profitjakt. Det tredje kapitlets slutavsnitt har fått fel rubrik.